

SZARKA LÁSZLÓ:

Az értelmezés örök jelenideje

A 75 éves Rudolf Chmelről és munkásságáról

Élet és Irodalom (58) 2014. 21. 2014. május 23.

Jelen és történelem című könyvében, amely a Kalligram Kiadónál az idén látott napvilágot, és amelynek alcíme is fölöttébb beszédes – úgy szól, hogy *Az etnokráciától a demokráciáig és vissza* –, Rudolf Chmel a Szent Ágoston-i időfogalom főszabálya szerint a dolgokat „egymás utáni rendjükbe” rakta. Az értelmezés örök jelen- és egyidejűségét emelte jubileumi könyve főcímébe. Alcímében pedig azt teszi egyértelművé, mi lenne kívánatos főirány a XX-XXI. század fordulóján, a hosszúra sikerült átmeneti korszak keleti Közép-Európájában.

Az értelmiség interpretációs kételyeinek nyitottságával, definíciós hatalmának magabiztosságával a nekünk rendelt időről, amelyeket saját életünk foglal törékeny keretbe. Mert a dolgok értelmét vizsgáló ember tudhatja megérteni és nevén nevezni a történelemhez foghatóan bonyolult összefüggéseket. Ügyes-bajos gondjainkat, reményeinket, a köröttünk és bennünk zajló folyamatokat. Mindez a megértő és leíró hatalom persze akkor érhet valamit, ha múltékony részérdekektől, tünékeny ideológiai délibáboktól, nemzeti csólátástól mentesen tesz sokadszor is kísérletet a dolgok egymás utáni rendjének tisztázására.

A kerekre szerkesztett tanulmánykötet záróköve az az interjú, amelyet *A spontán multikulturalizmustól a visegrádi eszméig* címmel Tóth Ildikó és Hizsnyai Zoltán másfél évtizeddel ezelőtt, hasonlóan jeles évforduló kapcsán készítették a szerzővel. Rudolf Chmel, a magyar-szlovák kapcsolatok ügyében kifejtett munkálkodása tapasztalatait összegezve Don Quijoténak mondta magát. Merthogy számtalanszor kellett megtapasztalnia a szándékok és tettek közti távolság botránnyos magától értetődöttségét. És mert már akkor is meghitten ismerte a népek barátságáról szőtt álmok és a valóság közt húzódó szakadéknymi gödröket. Irodalomtörténészként, diplomataként, miniszterként, parlamenti képviselőként, szerkesztőként napi feladványok formájában szembesül a kölcsönös megértést visszhangzó félreértések, értékítéleteknek álcázott előítéletek csapdahelyzeteivel.

X X X

S minthogy a most 75 éves Rudolf Chmel immár negyedszázada tudomány és politika vegyes zónájában verte fel élete fősátrát, az átlagembernél jóval gyakrabban kell szembenéznie azzal, milyen kevésen múlik a szlovák és magyar kapcsolatokban, a közös múlt és a megosztott jelen alapkérdéseiben, hogy merő jószándékból ismételten kudarcközeli konfliktushelyzetekbe navigáljuk magunkat. Látnia és tudatosítania kellett, mennyi irdatlan állhatatosságra és meggyőző erőre lenne szükség ahhoz, hogy produktív munkára legyenek foghatóak a magyar-szlovák viszony és iszony szélmalmai.

Egyre többen vagyunk, akik a két parton közlekedve, küszködve, óhajtanánk a természetes közép-európai egyensúlyt. S épp ezért egyre nehezebben éljük meg az erre mifelénk már-már természetesnek tűnő tartósan rendezetlen állapotokat. Chmel Rudolf könyvének első harmada a rendezetlenségében konstans magyar-szlovák viszonyról szól. Arról az ezer szállal összekapcsolódó és csupán néhány tucat kérdésben elválasztó nexusról, amelyből minden

diplomáciai, kulturális, emberi erőfeszítés ellenére máig hiányzik az – eredendően közös érdekeken, kölcsönös meggyőződésen – értékközösségen alapuló természetes közelség.

Miniszterként szokta mondogatni, nacionalista magyar és szlovák barátai egymást túllícitálva, a nemzeti, nemzetállami érdekekre hivatkozva valójában az etnokrácia gondolatvilágába zárkóznak. S naponta tesznek valamit azért, hogy megnehezítsék ennek a két természet és kultúra által összekapcsolt nemzetnek az európai formátumú közeledését.

Az új kötet négy fejezetbe sorolt – közel félévszázadot felölelő – tanulmányainak gondolatai közül egy-két történeti alapozású tételt szeretnék kiemelni. A történelmet vállaltan a jelenből és a jelen számára értelmező pozíció egyszerre jelzi a rendszerváltás óta eltelt harmadfél évtized közép-európai folyamatainak, döntéseinek gyakori esetlegességét. A politikai, kulturális, tudományos elitek felelőssége a jó és rossz alternatívák kiválasztásában nehezen hárítható át másokra. Rudolf Chmel amúgy szereti paradoxonként kiéleznit azokat a döntéshelyzeteket, amikor a nép, a nemzet nevében születnek nagy elhatározások. „Akik ma (...) régióink nemzeteit, államait fenyegetik, azok – ők maguk!” Írta az *Egy érzelmes (közép-)európai* címmel 1992-ben megjelent második Kalligram-könyvéből mostani kötetébe is átemelt tanulmányában. Az első *Nagykövet voltam Magyarországon* címmel jelent meg 1997-ben.

X X X

S minthogy az ön- és közveszélyes etnocentrizmus – a nemzeti érdek félreértett és szűkkeblű stílusgyakorlataiként – ma is gyakran tűnik fel exkluzív politikai állásfoglalásokban, programokban, érdemes ezt a Chmel által *látszólagos paradoxonnak* nevezett jelenséget, s annak negyedszázados jelenlétét komolyan vennünk. Tény például, hogy az európai és a közép-európai föderalizmust sokan ma már a szalonképtelen f-betűs szavak közé sorolják. Jól jelezve, hogy nem a nemzeti és a nemzetek feletti egyeztetések iránya a meghatározó, hanem a bezárkózások, a szembeállítások tendenciája.

Amikor anno Rudolf Chmel ezt a diagnózist papírra vetette, még reménykedni lehetett a közeljövő racionális, európai képleteiben. Cseh-Szlovákia majd Jugoszlávia önfelszámolásával, az oroszok új euroázsai birodalomépítésével, Nagyszerbia, Nagyrománia nyugatalanító képleteivel és persze a Nagymagyarországnak nevezett chiméra megjelenésével azonban elkezdődött a neonacionalizmusok valóság-showja. Ráadásul ezek az irrealitás talaján megfogalmazódó tévtanok egyidejűleg kriminalizálni próbálják „a civilizációk küzdelmében” kontinensünk egyik utolsó esélyét, a közös felelőséget előtérbe állító integrációs törekvéseket.

Fontos vonulata legújabb könyvének is a nemzetállamok kisebbségi dimenzióinak újragondolása: a jórészt meddőnek bizonyult többségi-kisebbségi kategorizáció meghaladásának az esélyét kínálna az integrált tér, de mintha minden oldalon igyekeznének félreérteni ezt a lehetőséget. Pedig a kisebbségi kérdésnek a magyar–szlovák viszonyban betöltött megosztó szerepét átalakítani csak abból az alapállásból lehet, amit 22 évvel ezelőtt a szerző megfogalmazott.

A kérdés közös és kölcsönös rendezésének elmaradása Rudolf Chmel szerint az államközi viszonyok balkanizálódásának konfliktusait rejti magában. Ezzel szemben az etnokráciát csakis az a demokratikus alternatíva válthatja fel, amely a kritikus helyzetértékelésből kiindulva a megegyezés és megoldás szintjén egyaránt az érdekegyeztetésre, a partneri viszony kialakítására és az alkotmányos együttműködésre épül. S tűnhet bár ez is szélmalomharcnak, sokkal inkább racionális program, amely nélkül megjósolhatóan még

évtizedekig nem lesz, nem lehet előrelépés a magyar és szlovák kisebbségpolitika összehangolásában.

x x x

Ahogy a kisebbségi helyzetértelmezés fogalmi kereteit feszegető írásai, akként az 1970-1980-as években a magyar–szlovák kettős irodalmiságról, illetve az irodalmi romantika magyar és szlovák sajátosságairól készült két tanulmánya is sok szempontból máig feladatkielölő és inspiratív. A magyar és szlovák nemzet- és államépítés szolgálatába állított modern nacionalizmusok átfedéseinek, közös és sajátos vonásainak megértéséhez Rudolf Chmel fontos értelmezési kulcsot kínál a két- és többnyelvű olvasóközönség által párhuzamosan olvasott historizáló nemzeti nagyregények elemzésével.

A két sok tekintetben különböző nemzetépítés a maga történeti önképét a heroikus, romantikus történeti mítoszokra alapozta. Eötvös József történeti realista koncepciója a kortársi megítélésben éppúgy Jókai árnyékába került, mint ahogy a történelem erkölcsi dilemmáit kutató Kalinčiak művei sem lehettek olyan népszerűek, mint a történelmet példatárnak tekintő Svetozár Hurban Vajanský regényei. S ezt nevezhetjük a Chmel által megragadott másik paradoxonnak: a két nemzeti közösséget leginkább az egymás kizárását favorizáló koncepciók teszik egymáshoz hasonlónak. Vagy miként azt máshol írja: bennünket a legtartósabban éppen – az egyoldalúan, erőből nem megoldható – konfliktusaink kötnék össze.

Az új Chmel-kötet centrumában található a hét éve készült Štúr-tanulmány. Ez egyszerre jelzi a szerző történelemfilozófiai, kritikai-filológiai munkásságának egyik tartóoszlopát és a modern szlovák nemzeti önszemléletnek – Štúrral kezdődő és ugyancsak övele, a ruszofil pánszlávizmus csapdájába szorult szlovák nemzetépítés apostolával az önfeladásig eljutó – megoldhatatlannak látszó dilemmáit. Chmel Štúr-elemzésében szembesülhetünk azzal a paradoxonnal, amely a magyar és a szlovák modern nacionalizmusok egymásról kialakított (ellenség)képét jelöli meg történeti konfliktusaink, főbiáink és előítéleteink közös eredőjeként.

x x x

A magyar rendi nacionalizmus nemzetállami nacionalizmussá való átlényegülésével 1848-1849-ben, majd a kiegyezés után elfogadott nemzetiségi törvény osztatlan politikai nemzetkoncepciójával – a Magyar Királyság nem magyar felét alkotó nemzetek számára – nem kínált kielégítő, mindenki számára elfogadható és az ország egységét hosszú távon garantáló megoldást.

Ekkor kezdődött a szlovákok, rutének, románok, szerbek, horvátok Magyarországon kívüli politikai alternatíváinak a keresése, s vele együtt a Monarchia Kossuth által megjövendölt felbomlása. Palacký nálunk is sokszor idézett Ausztria-definíciója mellett Chmel joggal idézi a forradalom utáni Ludovít Štúr jóslatát: „Egész Ausztriában az a legszomorúbb, hogy nem lesz senki, aki könnyet ejtsen a sírja fölött.”

Rudolf Chmel szerint Štúr, Hodža és Ján Čarnogurský, illetve Kossuth, Jászi és Antall József többé kevésbé egyformán jelölte ki a szlovák és a magyar nemzet- és államépítés XIX-XX. századi göröngyös különútjait, zsákutcáit. A két egymáshoz közel álló, mégis az elmúlt kétszáz évben más irányba közlekedő kompnemzet geopolitikai önértelmezéseiben egyformán tetten érhető az erőtlenség a kismemzeti ellenérdekeltség és – a kiszolgáltatottság.

Mindez nem mazochizmus, hanem tanulság. Egyfajta kulcs a felemás Kelet-Közép-Európa nemzeti fejlődéstörténetek megértéséhez. Miért nem sikerülhetett Kelet és Nyugat, pravoszlávia és latinítás, turanizmus meg dán, belga, helvét minták közt a tartós közép-európai identitást kialakítanunk.

X X X

Rudolf Chmel munkássága, amelyet minden közép-európai rokonlélek büszkén vallhatna magáénak, kedvderítő inspiráció XXI. század eleji helyzetértelmezéseinkre, feladat-kijelöléseinkre. S mindarra, ami a felföldi emberhez legközelebb álló két nemzet kapcsolatrendszerében kézenfekvően és magától értetődően rokon, másrészt viszont konfliktusokkal és félreértésekkel telített.

Rudolf Chmel 1968-tól máig ívelő, jelenidejű, lendületes és józan tanulmánygyűjteménye, a *Jelen és történelem*, egyfajta értelmiségi meglepetés. Filológiai és politikusi csecsebecse. Egyszerre kínál higgadt, időtálló értelmezéseket és abszurdba hajló helyzetgyakorlatokat mindarról, ami a két egymással (szemben) felnevelkedett nemzet kapcsolatrendszerében segíthet kölcsönösen magunkra ismerni.

Az új könyvből hiányzó, de a magyar barátaival kiegészített képzelt *tabula gratuloria* tagjaiként nyilvánosan is megköszönhetjük Rudolf Chmelnek a magyar-szlovák nexusban kifejtett mindenféle rangú-rendű munkáját. Jószándékú intéseit, termékeny provokációit, elegánsan könnyed kritikáit, s ezt a mostani gyűjteményes kötetét is. Az őszinte és kritikus múltértelmezést. A két nemzet, két kisebbségi közösség megoldatlan ügyeinek vigasztalan, máskor meg éppen szórakoztató leltárát. Adjon a Gondviselés Neki és nekünk még sok ilyen munkára alkalmat!